УДК 343.102:343.37
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.45

ЦУРКАН К.А., НІКОЛАЮК С.І.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЮЮТЬСЯ НА РИНКУ ЗЕРНА

Стаття присвячена вивченню оперативно-розшукової характеристики злочинів, що вчинюються на ринку зерна, та її елементів з урахуванням етапів (та елементів) легального обігу зерна в Україні, його нормативно-правового регулювання, кваліфікації злочинних дій на ринку зерна та продуктів його переробки на всіх етапах обігу зернових, основних механізмів вчинення злочинів у цій сфері. Наголошено, що злочинам на ринку зерна характерно те, що для досягнення кінцевого злочинного результату (отримання коштів) особам необхідно здійснити ряд запланованих дій, що сфокусовані на досягнення злочинної мети. Такі дії можуть вчинюватися на різних етапах обігу зерна і тільки у підсумку складати закінчений делікт, можуть бути притаманними окремому етапу і вже на цьому етапі складати закінчений делікт. Доведено, що адекватна оцінка всіх злочинних дій може бути здійснена лише при комплексному синтезуючому підході, оскільки дії злочинців являють собою певний ланцюг (це відмічають ряд науковців та практиків), а відсутність ґрунтовних знань щодо оперативно-значимої поведінки на кожному з етапів обігу зерна (що в підсумку складає незаконний обіг) призводить до низької ефективності протидії. Визначено, що злочини на ринку зерна мають складний механізм реалізації. Основна складність пов'язана із «розтягнутістю» у часі причинно-наслідкового зв'язку між діями та наслідками, яких прагне досягнути злочинець. Вона може виявлятися у складному зв'язку суспільних відносин на ринку зерна і тому більшість злочинів повинні мати (або ми повинні визначити наявність) формальну конструкцію складу злочину. З'ясовано, що найбільш поширеними зловживаннями у сфері сільськогосподарського виробництва є розкрадання матеріальних цінностей під час сівби і збирання урожаю, під час виробництва продукції рослинництва; неефективне, нецільове використання бюджетних та позабюджетних коштів; недбале зберігання й умисне приховування запасів продукції рослинництва тощо. Зроблено висновок про необхідність надати оперативно-розшукову характеристику злочинів, що вчинюються на ринку зерна з обґрунтуванням кваліфікації злочинних дій на кожному з етапів обігу, виокремлюючи елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів на ринку зерна та використовуючи два види підстав для систематизації – кримінально-правовий та оперативно-розшуковий.

Ключові слова: *оперативно-розшукова характеристика, зерно, ринок, зловживання на ринку зерна, виявлення, документування, способи вчинення злочинів на ринку зерна, агропромисловий комплекс, оперативний підрозділ, криміналізація ринку зерна, економічні відносини.*

The article is devoted to the investigation of the operational-search characteristics of crimes committed on the grain market and its elements, taking into account the stages (and elements) of legal circulation of grain in Ukraine, its legal regulation, qualification of criminal acts on the grain market and products of its processing at all stages of circulation. cereals, the main mechanisms for committing crimes in this area. It is noted that crimes in the grain market are characterized by the fact that in order to achieve the ultimate criminal result (obtaining funds), individuals need to carry out a series of planned actions that are focused on achieving a criminal goal. Such actions can take place at

© ЦУРКАН К.А. – аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності (Національна академія внутрішніх справ)
© НІКОЛАЮК С.І. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності (Національна академія внутрішніх справ)

different stages of grain circulation and only eventually constitute a final tort, may be inherent in a separate stage and already at this stage to complete a tort. It is proved that an adequate assessment of all criminal acts can only be carried out in a complex synthesis approach, since the actions of criminals represent a certain chain – this is noted by a number of scientists and practitioners, and the lack of sound knowledge of operatively meaningful behavior at each of the stages of grain conversion (which in the result is illegal trafficking) leads to a low counteraction effectiveness. It is determined that crimes in the grain market have a complex mechanism of implementation. The main difficulty is due to the "stretch" in time of the causal relationship between the actions and consequences (which the offender seeks to achieve). It can be manifested in the complex connection of public relations in the grain market, and therefore most crimes, in our opinion, should have (or must determine, the presence) a formal structure of the crime. It was found out that the most widespread abuses in the field of agricultural production are: theft of material values during sowing and harvesting, during the production of crop production; inefficient, misuse of budget and extrabudgetary funds; careless storage and deliberate concealment of supplies of crops, etc. The conclusion is made on the necessity to provide operatively-wanted characterization of crimes committed on the grain market with the justification of qualification of criminal acts at each of the stages of treatment, distinguishing elements of the operational-search characteristics of crimes on the grain market, and using two types of grounds for systematization – criminal and operative – searching

Key words: *operative-search characteristics, grain, market, misuse of the grain market, detection, documentation, ways of committing crimes on the grain market, agro-industrial complex, operational subdivision, criminalization of the grain market, economic relations.*

Вступ. Незважаючи на певні позитивні зрушення у сфері товарного сільськогосподарського виробництва, викликані результатами реформування відносин власності, державною фінансовою підтримкою, вдосконаленням податкового механізму на селі, загальний стан ринку зерна, як і всієї економіки країни, залишається криміналізованим. Складне економічне становище штовхає частину населення до антисуспільних способів збагачення, відчутний негативний вплив на корисливу злочинність у сільському господарстві (далі – СГ) спричиняють наслідки недосконалості перехідного господарського механізму, пов'язаного з тим, що дисциплінуючі командно-адміністративні методи вже втратили свою силу і значення, а наявні економічні важелі не доведені до робочого стану і не спрацьовують належним чином [2, с. 14].

Протягом чинності Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [10] в агропромисловому комплексі (далі – АПК) виявлено 6,5 тис. корисливих злочинів, з них 2,5 тис. – розкрадань колективних коштів і майна посадовими та матеріально-відповідальними особами, до кримінальної відповідальності було притягнуто 7 тис. осіб, з яких 2,2 тис. керівників сільськогосподарських підприємств та 153 голови сільських, селищних, міських рад і землевпорядників.

У сільськогосподарському виробництві як одній із галузей матеріального виробництва, в якій члени суспільства займаються вирощуванням корисних рослин і розведенням тварин з метою одержання харчових продуктів та сировини для переробної промисловості зберігаються механізми зловживань, започатковані ще за радянської доби. Найбільш поширеними з них є розкрадання матеріальних цінностей під час сівби і збирання урожаю; недбале зберігання й умисне приховування сільськогосподарської продукції; розкрадання матеріальних цінностей Держкомрезерву; неефективне, нецільове використання бюджетних та позабюджетних коштів; неповернення іноземних кредитів, отриманих під гарантію Уряду за закуплену сільськогосподарську техніку та інші зловживання, пов'язані з реформуванням сільського господарства України.

За результатами перевірок суб'єктів АПК майже на кожному другому з них виявляються незаконні витрати, нецільове використання, недостачі та розкрадання грошових коштів і матеріальних цінностей. Як показав проведений науковцями аналіз, об'єктами злочинних зазіхань найчастіше є кошти, виділені державою, а також сільськогосподарська продукція, що має підвищений попит на споживчому ринку (нині – рослинна олія, м'ясопродукти, зерно, борошно тощо). Причому спектр об'єктів злочинних зазіхань широкий – від насінного фонду і добрив у період посівної кампанії до сільгосппродукції, паливо-мастильних матеріалів у період збирання врожаю [12, с. 79].

Протиправний вплив на зв'язки між учасниками зернового ринку, особливо між товаровиробниками й елеваторами, монополізація посередницьких послуг комерційними фірмами призводять до створення умов для вчинення злочинів у цій сфері. Про це свідчить і ситуація, що склалася навколо ринку зерна України. Ситуація в агропромисловому комплексі України погіршується й тим, що вона не є локальною, а притаманна всій національній економіці, де діють недосконалі фінансові механізми. Із 10,8 тис. колективних, міжгосподарських сільськогосподарських підприємств та радгоспів 85% закінчили 2018 рік збитково. Це викликає занепокоєння саме тому, що на АПК припадає майже 55% іноземних кредитів, виданих під державні гарантії. Незважаючи на те, що в АПК виробляється третина внутрішнього валового продукту, до бюджету України в 2018 році надійшло лише 900 млн грн платежів і податків, що становить 3,6% від загальної суми надходжень. Відсоток недоїмки з платежів до бюджету АПК в загальній недоїмці становить 4,1%. За підсумками 11 місяців 2019 року порівняно з відповідним періодом 2018 року виробництво продукції сільського господарства в цілому зросло, але в сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності зменшилося на 10,5%, виробництво рослинницької продукції скоротилося на 4,9% [3; 4; 14].

З метою ухилення від оподаткування значна кількість керівників колективних сільськогосподарських підприємств (далі – КСП) та фермерських господарств (далі – ФГ) повністю або частково не відображають у бухгалтерському обліку підприємства операції з переробки або продажу зерна, соняшника, соняшникової олії та борошна, не подають звітності до податкової інспекції, використовуючи підтримку окремих працівників органів влади. Аналіз прибутковості такої діяльності доводить, що її рентабельність становить 40-60%. Крім того, мають місце численні випадки реалізації зерна нижче фактичної собівартості (при цьому не вносяться в обсяги оподаткованого обороту з ПДВ суми збитків, а отже податок (ПДВ) не обчислюється і не сплачується) [4].

Постановка завдання. Окремі елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів, що вчинюються на ринку зерна, продуктів його переробки досліджували у своїх працях О.М. Бандурка, М.В. Бурак, В.І. Василинчук, В.В. Кікінчук, Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк, О.А. Сидоров, В.Г. Сюравчик, В.В. Юрченко. Однак це питання потребує комплексного аналізу ринку зерна в Україні, визначення основних елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів на ринку зерна з урахуванням особливостей їх вчинення на всіх етапах реалізації.

Враховуючи наведене **метою** наукової статті є з врахуванням етапів (та елементів) легального обігу зерна, його нормативно-правового регулювання, надати оперативно-розшукову характеристику злочинів, що вчинюються на ринку зерна.

Результати дослідження. Згідно зі статистичними даними Департаменту інформаційних технологій МВС України, з 2016 по 2019 роки на території України в агропромисловому комплексі було виявлено біля 5 000 злочинів. При цьому 2016 та 2017 роки характеризувалися найбільшою кількістю виявлених злочинів у цій сфері: 2016 рік – 2 176 злочинів, 2017 рік – 2 359 злочинів. Наступними роками з 2018–2019 рр. спостерігалася тенденція до зменшення кількості зареєстрованих злочинів. Зміни умов господарювання та ринкової кон'юнктури, реформування в АПК характеризуються постійною зміною способів та форм протиправної діяльності. Це відмічається у звітах правоохоронних органів [6, с. 52].

На думку О.М. Бандурки, економічна злочинність набула інтелектуального характеру, особливо у фінансово-кредитній сфері, у зв'язку з гнучкою адаптацією злочинців до нових форм і методів ведення підприємницької діяльності; оперативним реагуванням на специфіку, кон'юнктуру ринку, технічні новації у ринкових відносинах; активним застосуванням у злочинній діяльності банківських документів, електронних карток, засобів зв'язку та комп'ютерної техніки; використанням різних прийомів та способів приховування злочинів тощо [1, с. 18].

Поряд із «традиційними» злочинами з'явилися нові їх різновиди, обумовлені ринковими перетвореннями. Однак проблема полягає не тільки в появі нових видів злочинів, але і в тому, що вони суттєво впливають на механізми вчинення інших злочинів. Злочинність кардинально змінилася, набувши більш вираженого корисливого характеру і більш витонченого механізму, в якому використовуються новітні інститути сучасної ринкової економіки [2, с. 16]. Як удосконалюється система економічних відносин, так удосконалюються і способи вчинення злочинів.

Науковці визнають, що найбільш поширеними зловживаннями у сфері сільськогосподарського виробництва є розкрадання матеріальних цінностей під час сівби і збирання врожаю, під час виробництва продукції рослинництва; неефективне, нецільове використання бюджетних та позабюджетних коштів; недбале зберігання й умисне приховування запасів продукції рос-

линництва тощо [2, с. 42]. Інші науковці вважають, що одним із розповсюджених злочинів є ухилення від оподаткування замасковане під незаконну господарську діяльність (що має на меті уникнути від більш тяжкого покарання) [5, с. 26].

Необхідно зазначити, що злочини на ринку зерна мають складний механізм реалізації. Основна складність пов'язана із «розтягнутістю» у часі причинно-наслідкового зв'язку між діями та наслідками, яких прагне досягнути злочинець. Вона може виявлятися у складному зв'язку суспільних відносин на ринку зерна і тому більшість злочинів повинні мати (або ми повинні визначити наявність) формальну конструкцію складу злочину. Окрім цього, злочинним діянням на ринку зерна в сучасних умовах властива «інтелектуальність», організованість, використання досягнень високих технологій. При цьому злочинцями вчинюються не одиничні злочини, а сукупності (комплекси) різних, але взаємопов'язаних однією метою, злочинів. Злочини не вчинюються виокремлено, в процесі досягнення мети злочинці підробляють документи, реєструють ФСГ; для маскування злочинних дій та ухилення від кримінальної відповідальності вчинюють ряд посадових злочинів тощо. Всі ці злочини заздалегідь плануються і складають певний ланцюг взаємопов'язаних дій, що дає можливість визначити певну систему дій злочинців і обумовлює, в свою чергу, необхідність створення методик виявлення та документування зазначених злочинів.

Зазначене завдання виконує оперативно-розшукова характеристика. Науковці, які розглядали визначення, основні елементи оперативно-розшукової характеристики окремих видів господарських злочинів [11, с. 155–157; 15, с. 126;] одностайно дійшли висновку, що основою оперативно-розшукової характеристики є кримінально-правові ознаки, оскільки саме елементи складу конкретних злочинів є вихідними при визначенні напрямів документування.

Види злочинів повинні бути згруповані за певним критерієм, який надалі дозволить визначити тактику документування. Саме за цими ознаками визначається поняття оперативно-розшукової характеристики. Разом з тим науковці, які позиціонували свої розробки як дослідження оперативно-розшукової характеристики злочинів у певній сфері [13, с. 45] не визначають конкретних кримінально-правових деліктів, яким надають характеристику, або визначають групу деліктів, об'єднаних тільки тим, що вони вчинюються у сфері АПК [9, с. 44–58] і характеризують їх. У зазначених працях йдеться не про оперативно-розшукову характеристику, а тільки про особливості вчинення злочинів, оскільки не охоплює всіх елементів оперативно-розшукової характеристики і ґрунтується не на конкретних статтях КК України [8], певних видових ознаках (наприклад, об'єктах злочинного посягання).

Певна характеристика злочинів у сфері АПК надавалася, але безсистемно, не маючи під собою відповідного наукового підґрунтя. Разом із тим злочини на ринку зерна вчинюються не одноразово і не полягають тільки у вчиненні розкрадань. Окрім цього для злочинів на ринку зерна характерно те, що для досягнення кінцевого злочинного результату (отримання коштів) особам необхідно здійснити ряд запланованих дій, що сфокусовані на досягнення злочинної мети. Такі дії можуть вчинюватися на різних етапах обігу зерна і тільки у підсумку складати закінчений делікт, можуть бути притаманними окремому етапу і вже на цьому етапі складати закінчений делікт.

Адекватна оцінка всіх злочинних дій може бути здійснена лише при комплексному синтезуючому підході, оскільки дії злочинців являють собою певний ланцюг (це відмічають ряд науковців та практиків), а відсутність ґрунтовних знань щодо оперативно-значимої поведінки на кожному з етапів обігу зерна (що в підсумку складає незаконний обіг) призводить до низької ефективності протидії.

Висновки. З урахуванням етапів (та елементів) легального обігу зерна, його нормативно-правового регулювання надати оперативно-розшукову характеристику злочинів, що вчинюються на ринку зерна з обґрунтуванням кваліфікації злочинних дій (за конкретними статтями КК України та КУпАП) на кожному з етапів обігу, виокремлюючи елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів на ринку зерна та використовуючи два види підстав для систематизації – кримінально-правовий та оперативно-розшуковий. Перший вид дозволяє встановити взаємозв'язок досліджуваних злочинів у системі кримінально-правової кваліфікації за об'єктом злочинного посягання (який об'єднує ряд злочинів, вчинюваних на ринку зерна) і відносить їх до розділу VII КК України «Злочин у сфері господарської діяльності» [8].

Другий вид – сфера діяльності, в якій вчинюються злочини, що дозволяє виокремити специфіку злочинної діяльності, обумовлену функціонуванням СГ підприємств та інших суб'єктів на ринку зерна, об'єднує елементи злочинної діяльності на різних етапах обігу зерна, дозволяє при відпрацюванні тактики оперативного пошуку, документування використовувати наукові знання про закономірності злочинної діяльності в цілому в АПК та на ринку зерна зокрема.

Список використаних джерел:

1. Бандурка А.М., Червяков И.М., Посылкина О.В. Финансово-экономический анализ : [учеб. для вузов]. Х. : Ун-т внутр. дел, 1999. 394 с.
2. Дондик Г.П. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2011. 256 с.
3. Державна підтримка фермерських господарств: [сайт] URL: http://www.minagro.gov.ua/node/3720.
4. ДФС викрила схему незаконного експорту сільгосппродукції: [сайт] URL: http//storage.agravery/com/uploads/.thumb.jpg.
5. Еремченко В.И. Особенности расследования незаконной предпринимательской деятельности в сфере оборота сельскохозяйственной продукции (по материалам отдельных субъектов Российской Федерации): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.12. Красн., 2013. 261 с.
6. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень-грудень 2018 року: [сайт] URL: http://www.gp.gov.ua/ua /stst2011.html? _m=fslib&_t= fsfile&_ c=download&file_id=200949.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітн. 2012 р. // Голос України. № 90–91 від 19.05.2012.
8. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. // ВВРУ. 2001. №№ 25, 26. Ст. 131.
9. Мазійчук В.А. Особливості оперативно-розшукового попередження неправомірної вигоди в АПК України. Право і безпека. 2016. № 1(60). С. 112–117.
10. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки. Указ президента № 1529/99 від 03 грудня 1999 року.
11. Руденко О.О. Кримінально-правова кваліфікація дій осіб, які займаються незаконною господарською діяльністю:[сайт] URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/4373.
12. Сюравчик В.Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2008. 249 с.
13. Сакал В.М. Використання суб'єктів офшорних юрисдикцій при вчиненні злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності / В.М. Сакал, С.І. Ніколаюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2011. № 6. С. 168–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2011_6_24.
14. Статистика FAO. URL: http://faostat.fao.org.
15. Яцків Р.Л. Проблемні питання кваліфікації злочинів, пов'язаних із незаконним обігом алкогольних виробів / Яцків Р.Л. // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. № 3. С. 126–127.